

دانشگاه گولستان

نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی

جلد اول، شماره چهارم، ۱۳۹۱

<http://ejang.gau.ac.ir>

ارزیابی عوامل مؤثر بر تخریب مراتع از نظر کارشناسان اداره منابع طبیعی در استان ایلام

*علیرضا جمشیدی^۱ و امیرمظفر امینی^۲

^۱ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه اصفهان، عضو هیات علمی گروه توسعه

روستایی دانشگاه صنعتی اصفهان

تاریخ دریافت: ۹۰/۱۲/۳؛ تاریخ پذیرش: ۹۲/۲/۷

چکیده

هدف نوشتار حاضر که ماحصل پژوهشی میدانی از نوع پیمایشی است، بررسی عوامل مؤثر بر تخریب مراتع است. جامعه‌ی آماری پژوهش را کارشناسان اداره منابع طبیعی استان ایلام تشکیل داده، با بهره‌گیری از فرمول کوکران، از میان ۱۱۰ کارشناس شاغل در اداره منابع طبیعی استان، ۵۱ نفر به‌روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند. اطلاعات مورد نیاز پژوهش از طریق پرسشنامه‌های محقق‌ساخته و با انجام مصاحبه حضوری جمع‌آوری شد. برای سنجش پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات از آلفای کرونباخ و برای سنجش روایی متغیرهای مورد آزمون در آن، از روش تحلیل عاملی و محاسبه ضریب (KMO) استفاده شده، نتایج به‌دست آمده موید اعتماد و اطمینان بالا به پرسش‌نامه است. متغیرهای مورد مطالعه در چهارعامل مستقیم انسانی، محیطی، غیرمستقیم انسانی و اجرای برنامه‌های موازی گروه‌بندی شدند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که عامل مستقیم انسانی (۳۰/۸۵)، محیطی (۱۶/۰۳)، غیرمستقیم انسانی (۱۰/۹۶) و اجرای برنامه‌های موازی (۸/۹۱) که، در مجموع این چهار عامل، حدود ۶۷ درصد واریانس عوامل تعیین‌کننده تخریب مراتع را در منطقه مورد مطالعه تبیین می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: منابع طبیعی، تخریب مراتع، عامل مستقیم انسانی، استان ایلام.

*مسئول مکاتبه: a.r.jamshidi@lrt.ui.ac.ir

مقدمه

منابع طبیعی از ثروت‌های گران‌بهای هر سرزمینی است. در کشورهای گوناگون تلاش شده است تا به‌روش‌های گوناگون، ارزش این منابع در حساب‌های ملی برآورد شود. برداشت‌ها و تعریف‌های متفاوتی از منابع طبیعی وجود دارد. منابع طبیعی را مجموعه‌ای از مواهب و ثروت‌های خدادادی که به‌صورت رایگان در اختیار بشر قرار گرفته و آدمی از آن برای تأمین مایحتاج خود بهره می‌گیرد، دانسته، آن‌را به‌مواد و موجودات زنده‌ای که به‌طور طبیعی به‌وجود آمده، انسان در پیدایش آن دخالتی نداشته و در صورت استفاده درست هیچ‌گاه به‌پایان نخواهد رسید (ایران‌نژاد پاریزی، ۲۰۰۲).

منابع طبیعی به‌طور اعم و جنگل‌ها و مراتع به‌طور اخص، در ادبیات توسعه در روزگار ما، بستر حیات و توسعه پایدار محسوب شده، نقش بی‌بدیلی در حفظ منابع پایه‌ی آب، خاک و گیاه، در بهبود شرایط اکولوژیکی و ارائه خدمات زیست‌محیطی و در تولید و تأمین علوفه برای احشام، به‌عهده دارند. زندگی جانداران اعم از انسان و یا سایر موجودات، به‌منابع طبیعی وابسته بوده، همه جانداران با عرصه‌های طبیعی پیوندی ناگسستنی و دیرینه دارند. بدیهی است اگر از این نعمات خدادادی به‌طرز بهینه و به‌عبارت روشن‌تر، به‌شکلی کاملاً علمی بهره‌گیری نشود، پیش از آن‌که تصور کنیم که به‌دیگران آسیبی می‌رسد، این انسان است که بیشترین لطمه را می‌بیند.

بدون شک امروزه در جای‌جای گیتی، تخریب منابع طبیعی^۱ از جمله مهم‌ترین و جدی‌ترین چالش‌های فرا راه برنامه‌های توسعه است. موضوعی که در کشور ما شکل ویژه‌ای یافته، بیش از هر زمان دیگری برای دل‌سپردگان به این آب و خاک دغدغه‌ساز شده است. افزایش توانمندی‌های ابزاری بشر و در پیوند با آن، افزایش جمعیت، سبب شده تا بسیاری از دولت‌ها برای فزونی درآمدهای ملی خود از طریق این منابع و بهره‌برداری از آن اقدام‌های عجولانه‌ای انجام دهند. نگاهی به‌داده‌های آماری نشان می‌دهد نزدیک به ۴۰ میلیارد هکتار، یا ۷۵ درصد از کل اراضی کره زمین، متأثر از آشکال مختلف تخریب است و این فرایند که ۱۵ درصد جمعیت جهان را در معرض تهدید جدی قرار داده، در صورت عدم انجام فعالیت‌های پیشگیرانه مؤثر، با نرخ افزایشی تداوم خواهد یافت (ازکیا، ۱۹۹۵).

عوامل مؤثر بر تخریب مراتع: افزایش سطح دانش بشری و در راستای آن، افزایش جمعیت موجب شده تا دولت‌ها با نگاهی سیاسی در جهت دستیابی به افزایش درآمد ملی به‌بهره‌گیری از منابع طبیعی

1- Natural resources degradation

روی آورند. این بهره‌برداری که در بسیاری از مواقع بدون در نظر گرفتن جنبه‌های اکولوژیکی صورت گرفته است نتیجه‌ای جز تخریب عرصه‌های طبیعی در پی نداشته است. شکی نیست که برای پیشگیری از تخریب منابع طبیعی و حفظ و یا احیاء آن، در نخستین گام، شناخت علمی ژرف‌نگرانه علل تخریب آن باید در نظر گرفته شود.

در مجموع مطالعات نشان می‌دهد، که مهمترین عوامل تخریب منابع طبیعی در ایران را می‌توان در چهار محور اصلی زیر خلاصه کرد:

- رشد فزاینده جمعیت و فشار بیش از حد آن به منابع طبیعی.
- گسترش بی‌رویه شهرها و از بین رفتن عرصه‌های طبیعی در اثر ساخت و سازهای عمرانی-شهری.
- نبود دانش و آگاهی عمومی از اهمیت منابع طبیعی و جایگاه آن در زندگی اجتماعی.
- فقدان برنامه‌ریزی اصولی در خصوص حفاظت از عرصه‌های طبیعی کشور در سطوح بالای مدیریتی کشور (ایران‌نژاد پاریزی، ۲۰۰۲؛ کوچکی، ۱۹۹۷؛ مخدوم، ۲۰۰۱). به نظر می‌رسد برای آگاهی دلایل این مورد اخیر، انجام مطالعات پژوهشی‌های دقیق علمی باید در دستور کار قرار گیرد.

پیشینه پژوهش: بررسی مطالعات گوناگون انجام شده در چند دهه اخیر نشان می‌دهد که تخریب جنگل‌ها و مراتع کشور، هم به‌لحاظ کمی و هم از جهت کیفی، آهنگی شتابنده پیدا کرده است. ابراهیمی به‌نقل از قیطوری و همکاران (۲۰۰۶)، در مقاله‌ای تحت عنوان ریشه‌های تخریب جنگل‌های زاگرس، سه عامل سوخت، فروش چوب و چرای دام را عامل اصلی در تخریب بر می‌شمارد. قیطوری و همکاران (۲۰۰۶) در پژوهش خود، عوامل مؤثر در تخریب مراتع استان کرمانشاه را به‌ترتیب در تبدیل کاربری منابع طبیعی، افزایش تعداد دام و چرای زودرس دانسته است. درخشان (۱۹۹۵) نیز عوامل فرهنگی نامناسب و بی‌دانشی بهره‌برداران از مراتع را از جمله عوامل اصلی در تخریب مراتع معرفی می‌کند. غفاری‌توران (۱۹۹۶) هم در نیازسنجی‌اش از آموزش عشایر کوچنده و نیمه‌کوچنده ترکمن در شرق مازندران، به‌این نتیجه رسیده است که به‌طور کلی آگاهی هر دو قشر کوچنده و نیمه‌کوچنده عشایر، از اصول حفاظت، احیا، اصلاح، توسعه و بهره‌برداری مطلوب از مراتع اندک بوده، توصیه می‌کند که در راستای بهره‌برداری بهینه از مراتع و پیشگیری از تخریب آن، باید به سواد (آموزش) و نقش آن در تسهیل امر ترویج و یادگیری، توجه ویژه شود. اسدی (۱۹۹۹) عقیده دارد که یکی از مهم‌ترین موانع موجود در امر حفاظت از منابع طبیعی، عامل اقتصادی است. وی ضمن این که

اطلاع و آگاهی بهره‌برداران از منافع حفظ مراتع را ناچیز ارزیابی کرده، اعتقاد دارد که در بسیاری از مواقع، بهره‌برداران به دلیل منافع اقتصادی خود، در حفاظت از این منابع عمل نکرده، بنابراین کار ترویجی را برای بهبود آگاهی بهره‌برداران لازم می‌داند. انصاری (۱۹۹۴) نیز در زمینه چگونگی ارتباط دام‌داران عشایری با مرتع و دستگاه‌های اجرایی بیان می‌دارد که دام‌داران عشایری با مرتع به‌عنوان یکی از وسایل تولید، رابطه‌ای بی‌واسطه و نزدیک داشته، این رابطه نوعی ارتباط فنی است که در چارچوب نظام بهره‌برداری از دام و مرتع شکل گرفته و در طی زمان، زمینه دستیابی به اطلاعات و دانش تولید را فراهم کرده است. او این رابطه را موجب به اجرا درآمدن شیوه خاصی از بهره‌برداری دانسته، آن را نیز متأثر از روابط اجتماعی، به‌خصوص روابط اجتماعی درون سازمانی ایلی می‌داند. مطالعات امیرچ و هایت اشمیت (۲۰۰۱) در فورت کوئیگ به‌منظور بررسی اثرات چَرا، آتش سوزی، خشکسالی بر روی پایداری اکوسیستم مرتعی نشان داد که چَرا موجب افزایش معنی‌داری در میزان رواناب و رسوب خواهد شد. مطالعه جان و همکاران (۲۰۰۲) در آمریکا نیز اثرات شدید چَرای دام را یکی از عوامل اصلی تخریب ساختمان خاک دانسته و اعتقاد دارد آموزش می‌تواند نقش مهمی در بهتر شدن اوضاع مراتع داشته باشد. بررسی‌های انجام شده توسط لوچ (۱۹۹۵) در استرالیا در زمینه بررسی تأثیر چَرای دام بر روی نفوذپذیری آب در خاک، نشان می‌دهد که چَرای کم تا متوسط نسبت به مراتع بدون چَرا، ظرفیت نفوذ را حدود ۲۲ درصد و چَرای شدید ظرفیت نفوذ را حدود ۶۰ درصد کاهش می‌دهد. بررسی‌های جان و ویلیام (۲۰۰۰) در آمریکا نیز موید این است که چَرای دام موجب فشردگی خاک سطحی و از بین رفتن سطح خاک می‌شود. این پژوهش‌گران به‌نقش اساسی آموزش بهره‌برداران اشاره کرده و آن را برای حفظ مراتع ضروری دانسته‌اند. انصاری و سیداخلاقی (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای با هدف بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر در تخریب منابع طبیعی کشور و سهم آنها در تخریب، نشان داده‌اند در مجموع ۲۰ عامل مؤثر در تخریب در ۳ گروه دام و دامداری، قطع و برداشت و تغییر کاربری و طرح‌ها دسته‌بندی شدند. از نظر بهره‌برداران، گروه عوامل مربوط به دام و دامداری ۴۷/۲ درصد، گروه قطع و برداشت ۱۶/۹ درصد و گروه تغییر کاربری و طرح‌ها ۳۵/۹ درصد در تخریب منابع طبیعی سهم دارند. از نظر کارشناسان، گروه عوامل مربوط به دام و دامداری ۴۳/۳ درصد، گروه قطع و برداشت ۲۴/۳ درصد و گروه تغییر کاربری‌ها و طرح‌ها ۳۲/۴ درصد تخریب منابع طبیعی را بر عهده دارند. به‌طورکلی مهمترین عامل در تخریب منابع طبیعی کشور، عوامل مربوط به دام و دامداری شامل افزایش تعداد دام و دامدار، چَرای بی‌رویه (چَرای زودرس، چَرای طولانی و چَرای شدید یا خارج از

ظرفیت) و تضادهای بین استفاده کنندگان از مراتع می‌باشد. سید اخلاقی و همکاران (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای به بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی مؤثر بر تخریب منابع طبیعی استان اردبیل از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان نشان داده‌اند، در مجموع ۱۹ عامل اصلی در قالب سه گروه عوامل مربوط به دام و دامداری، عوامل مربوط به قطع و برداشت و عوامل مربوط به تغییر کاربری و طرح‌ها در تخریب منابع طبیعی استان مؤثر بوده‌اند. از جمع‌بندی نظرات بهره‌برداران و کارشناسان مشخص شد که گروه عوامل دام و دامداری ۴۵/۹ درصد، گروه قطع و برداشت ۲۰/۶ درصد و گروه تغییر کاربری و طرح‌ها ۳۳/۵ درصد در تخریب عرصه‌های منابع طبیعی مؤثر بوده‌اند.

اهداف پژوهش: هدف کلی نوشتار حاضر که برآمده از اجرای پژوهشی میدانی است، دریافت شناختی علمی از عوامل مؤثر بر تخریب مراتع از نظر کارشناسان اداره منابع طبیعی استان ایلام است.

مواد و روش‌ها

استان ایلام با وسعتی معادل ۱۹۰۸۶ کیلومتر مربع در غرب ایران و در مختصات جغرافیایی ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۰ دقیقه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و در همسایگی استان‌های لرستان، کرمانشاه و خوزستان قرار گرفته است و از سمت غرب ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق دارد. به طور کلی قسمت شمال و شمال‌شرقی استان، مناطق کوهستانی هستند که دنباله رشته کوه زاگرس است که در تقسیم‌بندی ناهمواری‌های ایران، این ارتفاعات جزء زاگرس شمال غربی به حساب می‌آیند. از کل مساحت استان، ۳۳۹۲۳ هکتار را پدیده‌های بیابانی، ۱۱۱۲۳۵۷ هکتار را مراتع و ۶۴۱۶۶۶ هکتار نیز در زمره‌ی جنگل‌ها قلمداد شده است. از کل مراتع استان ۱۱۵۸۲۶ تن علوفه در سال تولید می‌شود که در مجموع می‌تواند جواب‌گوی نیاز ۵۶۲۲۶۲ واحد دامی در یک دوره چرای ۱۰۳ روزه باشد. هم‌اکنون تعداد کل دام استان، ۲۰۷۳۱۵۰ واحد دامی است که با دام‌هایی که هر ساله از استان‌های همجوار وارد استان می‌شوند، این عدد به ۳۱۱۷۵۵۱ واحد می‌رسد. با این حساب، حدود ۲/۵ میلیون واحد دام مازاد بر توان چرای مراتع وجود دارد که به واسطه محدودیت مراتع و رقابت شدید پدید آمده برای چرای دام، در عمل به چرای سنگین، طولانی مدت و زودرس مراتع منجر شده است.

پژوهش حاضر به‌لحاظ میزان و درجه کنترل، از جمله پژوهش‌های میدانی است و از نظر نحوه‌ی گردآوری اطلاعات نیز از جمله تحقیقات توصیفی - پیمایشی محسوب شده که با استفاده از روش‌های

کیفی، داده‌های آن بررسی شده است. قلمرو جغرافیائی پژوهش شامل ۷ شهرستان استان ایلام می‌شود و جامعه‌ی آماری پژوهش را نیز ۱۱۳ کارشناس منابع طبیعی استان ایلام تشکیل داده‌اند. با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه ۵۲ نفر برآورد شده، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای برای در اختیار گذاردن پرسشنامه محقق‌ساخته پژوهش به آن‌ها، استفاده شد. برای اطمینان از روایی و پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات و متغیرهای مورد سنجش در آن، در آغاز پرسشنامه پژوهش مورد آزمون قرار گرفته، پرسشنامه نهایی تدوین شد. برای اطمینان از روایی متغیرهای مورد آزمون در پرسشنامه، از روش تحلیل عاملی و محاسبه ضریب KMO استفاده شد. پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات پژوهش نیز با آلفای کرونباخ سنجیده شد. ضرایب به‌دست آمده برای روایی و پایایی پرسشنامه محاسبه شد که در مجموع نشان‌دهنده درجه اعتماد به پرسشنامه و اطمینان به آن است. ضرایب روایی و پایایی کل طیف به‌دست آمده برای هر یک از مفاهیم که در جدول ۱ نشان داده شده است، نشان‌دهنده همبستگی درونی بین متغیرها برای سنجش مفاهیم مورد نظر و مؤید تناسب مجموعه متغیرها در ماتریس همبستگی در تحلیل عاملی است.

جدول ۱- روایی و پایایی پرسشنامه و مفاهیم بکار رفته در مورد عوامل موثر در تخریب مراتع آن

مفهوم اصلی	ضریب α	sig	Bartlett's	KM.O
عوامل محیطی	۰/۸۳۴	/...	۴۲۵/۰۲۸	۰/۷۰۸
عوامل غیر محیطی	۰/۸۹۴	/...	۵۲۲/۳۲۸	۰/۷۱۲
اجرای برنامه‌های موازی	۰/۸۰۹	/...	۴۰۵/۲۸۱	۰/۷۰۳

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی جلد (۱)، شماره (۴) ۱۳۹۱

جدول ۲- شاخص‌های و مفاهیم مربوط به عوامل موثر بر تخریب

عوامل محیطی	عوامل مستقیم انسانی	اجرای برنامه‌هایی به منظور حفظ منابع دیگر	عوامل غیرمستقیم انسانی
۱. عامل آب و هوایی: (میزان بارندگی، درجه حرارت، نور، رطوبت، باد)	۱. اقتصادی: (تبدیل مراتع به زمین‌های زراعی، استفاده از گیاهان مرتع به‌عنوان سوخت، تهیه مواد ساختمانی، تهیه آذوقه برای دامها)	۱. دیگر منابع طبیعی: (حیات و حش، آبخیز داری)	۱. دام: (سم‌کوب و فشرده شدن مراتع، و روستایی)
۲. عامل خاک: (عوامل فیزیکی، عوامل شیمیائی)	۲. اجتماعی: (وجود دامداری‌های غیر واقعی، به‌هم خوردن نظام سنتی بهره برداری، عدم جایگزینی نظام بهره‌برداری مناسب)	۳. سیاستگذاری دستگاه اجرایی: (ملی کردن مراتع، مدیریت مراتع، واگذاری مراتع به دامداران، کشت و کار در مراتع)	۲. فرسایش خاک مرتع، انتشار بذر گونه‌های نامطلوب)
۳. عامل فیزیوگرافیکی: (عوارض پستی و بلندی، جهت شیب مراتع، ارتفاع از سطح دریا)	۳. فرهنگی: (تهیه مواد داروئی، بوته کنی، چرای بی‌رویه)	۴. قرق بدون برنامه	۲. چرای بی‌رویه: (چرای بی‌موقع، چرای بیش از اندازه)
۴. عامل موجودات زنده: (گیاهان رقیب، نوع دام، تعداد دام، کیفیت تاثیر دام)	۴. دانش‌فنی: (عدم تطبیق دام با نوع گیاه، چرای خارج از فصل، احیاء مراتع، اهمیت مراتع)		

ماخذ: یافته‌های پژوهش

شاخص‌سازی مفاهیم تحقیق: برای آگاهی از نظر کارشناسان درباره متغیرهای مستقل تحقیق، طیف وسیعی از عوامل ترویجی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فردی و مدیریتی، که همگی برآمده از مطالعات مرتبط با پیشینه پژوهش بودند در پرسشنامه طراحی شده، اثر هر یک از آنها بر اساس طیف پنج گزینه‌ای لیکرت و در قالب ۴۳ گویه ارزیابی شد. عوامل موثر بر تخریب در چهار گروه عوامل محیطی، عوامل مستقیم انسانی، اجرای برنامه‌های مربوط به حفظ منابع دیگر و عوامل غیرمستقیم انسانی به شرح جدول ۲ تقسیم‌بندی شد.

برای تحلیل یک متغیره داده‌ها، از جداول فراوانی و آماره میانگین در این پژوهش، استفاده شد. برای سنجش دیدگاه کارشناسان در مورد عوامل تخریب، از ۳۵ گویه در ارتباط با عوامل محیطی، عوامل غیرمحیطی و عوامل انسانی استفاده شد. برای سنجش نقش عوامل تخریب طیف لیکرت پنج قسمتی به کار گرفته شد که از خیلی کم (۱)، تا خیلی زیاد (۵) رتبه‌بندی و امتیازدهی شده، در نهایت عدد مربوط در مقیاس فاصله‌ای بدست آمد. به منظور توصیف کیفی متغیر ارزیابی دیدگاه جامعه آماری پژوهش در مورد نقش عوامل تخریب نیز از روش (ISDM) استفاده شد (صدیقی و محمدزاده، ۲۰۰۳). در این روش نحوه تبدیل امتیازات کسب شده به چهار سطح به شرح زیر برآورد می‌شود:

Sd = انحراف از معیار   Mean = میانگین

A = بدون اهمیت : $A < \text{Mean} - \text{Sd}$

B = با اهمیت کم : $\text{Mean} - \text{SD} < B < \text{Mean}$

C = زیاد : $\text{Mean} < C < \text{mean} + \text{Sd}$

D = بسیار زیاد : $\text{Mean} + \text{Sd} < D$

برای بررسی همبستگی درونی و دسته‌بندی کردن این گویه‌ها، گویه‌هایی که مجموعاً نشان‌دهنده یک متغیرند، در قالب چند عامل محدود، از روش‌های آماری تحلیل عاملی استفاده شد. هدف از این کار، دستیابی به ابعادی است که به صورت پنهانی در مجموعه گویه‌ها وجود داشته ولی به آسانی قابل مشاهده نمی‌باشند، این نوع تحلیل عاملی به تحلیل عاملی نوع R معروف است. معیار مورد استفاده در این نوع تحلیل معیار مقدار ویژه از نوع تحلیل مؤلفه‌های اصلی است، که تنها عامل‌هایی که مقدار ویژه‌ی آنها بیشتر از ۱ باشد به عنوان عامل معنی‌دار در نظر گرفته می‌شود.

نتایج و بحث

در این بخش از نوشتار و براساس یافته‌های میدانی پژوهش، تلاش شده است در کنار ارائه یک تحلیل کلی از نتایج به دست آمده در زمینه عوامل مؤثر بر تخریب مراتع در استان ایلام، میزان سطح نگرش کارشناسان نسبت به عوامل تخریب ارائه شده را نیز ارزیابی شود.

ویژگی‌های عمومی کارشناسان: نتایج نشان داد، حدود ۳۰ درصد از افراد نمونه در رده سنی ۲۶ تا ۳۰ سال جای دارند. ۷۴/۵ درصد نمونه پژوهش متأهل و ۲۵/۵ درصد مجرد می‌باشند. ۳۵ نفر یا ۶۸/۶

درصد از افراد مورد مطالعه را مردها و ۳۱/۴ درصد را زن‌ها تشکیل داده‌اند. میانگین سابقه کار جامعه آماری ۱۴/۵ سال است. از بین افراد مورد مطالعه ۱۳/۷ درصد دارای دیپلمه، ۱۳/۷ درصد دارای فوق دیپلم، ۶۲/۷ درصد با مدرک کارشناسی و ۹/۸ درصد نیز دارای مدرک کارشناسی ارشد می‌باشند. افراد مورد مطالعه، با توجه به رشته دانشگاهی و پست سازمانی که در اختیار دارند به چهار گروه تقسیم شده، گروه نخست افرادی که رشته تحصیلی و پست سازمان‌شان کاملاً مرتبط است و ۶۰/۸ درصد جامعه را تشکیل می‌دهند. گروه دوم شاغلانی بودند که رشته تحصیلی و پست سازمان‌شان به هم مرتبط است و ۲۵/۵ درصد را تشکیل می‌دهند. گروه سوم نیز افرادی بودند که رشته تحصیلی‌شان با پست سازمانی که در آن اشتغال دارند کمی به هم مرتبط است و ۲ درصد می‌باشند. گروه چهارم را افرادی تشکیل می‌دهند که رشته تحصیلی‌شان با پست سازمان آن‌ها نامرتب است و ۱۱/۸ درصد حجم نمونه را تشکیل داده‌اند.

عوامل مؤثر در تخریب: براساس یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی با استفاده از ماتریس همبستگی، مقدار $KMO = 0.756$ برابر و مقدار آزمون بارتلت برابر با 223.912 ($P < 0.01$) که حاکی از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است، شد. عامل‌های استخراج شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی آنها در جدول ۳ نشان داده شده است. به‌طور کلی این چهار عامل در مجموع ۶۶/۷۷ درصد کل واریانس موضوع را تبیین کرده، این مقدار در گستره علوم اجتماعی، قابل توجه می‌باشد. چگونگی قرارگرفتن متغیرها در هر عامل، با فرض واقع‌شدن آن‌ها با بار عاملی بزرگتر از ۰/۵۰ و بعد از چرخش عامل‌ها به روش وریماکس و نامگذاری عامل‌ها، به شرح جدول ۴ خواهد بود. نتایج حاصل حاکی از منظور شدن حداکثر متغیرها در تحلیل عاملی است که این موید شناخت بخش اعظم عوامل مؤثر در تخریب مراتع می‌باشد.

جدول ۳- نمایی از عامل‌های تحقیق و سهم هر یک از آنها

مقدار ویژه	درصد مقدار ویژه	
۶/۴۷	۳۰/۸۵۴	عامل اول
۳/۳۶	۱۶/۰۳۴	عامل دوم
۲/۳۰	۱۰/۹۶۹	عامل سوم
۱/۸۷	۸/۹۱۷	عامل چهارم
-	۶۶/۷۷	جمع

ماخذ: یافته‌های پژوهش $sig=0.000$ Bartlett's Test of Sphericity=223.912 $KMO=0.756$

جدول ۴- متغیرهای مربوط به هریک از عوامل و میزان بارهای عاملی حاصل از ماتریس دوران یافته		
نام عامل	متغیرها	میزان ضریب
	چرای بیش از ظرفیت مرتع	۰/۸۵۹
عوامل انسانی (مستقیم) (۳۰/۸۵)	چرای خارج از فصل	۰/۷۳۸
	وجود دامداران غیر قانونی	۰/۷۱۶
	عدم آگاهی دامداران از وضعیت مراتع	۰/۶۸۵
	تبدیل مراتع به زمین‌های زراعی	۰/۶۶۲
	بارش‌های سیل آسا	۰/۸۵۷
عوامل محیطی (۱۶/۰۳)	بارش‌های کم	۰/۷۵۷
	تبخیر زیاد	۰/۶۵۸
	ضعیف بودن بافت خاک	۰/۶۰۴
عوامل غیرمستقیم	سم‌کوب و فشردن مرتع	۰/۶۲۳
انسانی (۱۰/۹۶)	نبودن یا گران بودن مراتع مصنوعی یا طبیعی	۰/۶۲۰
	اختلافات محلی و تعرض به حریم یکدیگر	۰/۵۷۰
	کمبود یا نبود نیروهای حفاظت از مراتع	۰/۷۹۱
اجرای برنامه‌هایی	مشخص نبودن مالکیت و عدم احساس مسولیت	۰/۶۰۲
	ایجاد و توسعه شرکت‌ها و بهره‌برداری صنعتی	۰/۵۹۸
موازی (۸/۹۱)	توسعه حیات وحش	۰/۵۹۳
	اجرای طرح‌های آبخیزداری	۰/۵۶۲

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نگرش کارشناسان نسبت به عوامل تخریب: دیدگاه کارشناسان چنانچه ذکر شد در چهار سطح مورد بررسی قرار گرفت. داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد بخش قابل توجهی از کارشناسان، بیش از ۷۰ درصد، متغیرهای منظور در پژوهش را در تخریب مراتع، زیاد و بسیار زیاد ارزیابی کرده‌اند. از این رو می‌توانیم نتیجه بگیریم که عوامل مورد نظر در پژوهش از جمله‌ی مهم‌ترین متغیرها در تخریب مراتع استان ایلام بوده، نقش غیرقابل انکاری را در تخریب بازی می‌کنند.

جدول ۵- اهمیت متغیرهای پژوهش در تخریب مراتع از دیدگاه کارشناسان

درجه اهمیت	فراوانی	درصد	فراوانی تجمعی
بدون اهمیت	۴	۷/۸	۷/۸
با اهمیت کم	۱۱	۲۱/۵	۲۸/۳
زیاد	۲۳	۴۴/۱	۷۲/۴
بسیار زیاد	۱۴	۲۶/۶	۱۰۰

ماخذ: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از تحلیل‌عاملی نشان می‌دهد که به‌ترتیب عوامل مستقیم انسانی، عوامل محیطی، عوامل غیرمستقیم انسانی و وجود برنامه‌های موازی اجراشده توسط سازمان‌ها بیشترین اثر تخریبی را بر منابع طبیعی دارند. از نظر جامعه آماری پژوهش، عامل مستقیم انسانی به‌تنهایی حدود ۳۱ درصد از واریانس کل موضوع را تبیین کرده، مهم‌ترین عامل مؤثر بر تخریب مراتع در استان ایلام شناخته شده است. همچنین چرای بیش از ظرفیت مراتع دام (چرای مُفرط)، عدم‌رعایت فصل چرا (چرای بی‌موقع) و وجود دامداران غیرقانونی در مراتع نیز به‌ترتیب مهم‌ترین عوامل اصلی غیرطبیعی در تخریب می‌باشند. به این ترتیب دور از واقع نخواهد بود اگر مدعی شویم که با برنامه‌ریزی‌های علمی، جامع و در عین حال قابل اجرا در خصوص چرای دام به‌لحاظ زمان، فصل چرا و ظرفیت چرا، تا حد قابل‌توجهی از تخریب این ثروت ملی پیشگیری خواهد شد.

نتایج پژوهش همچنین نشان می‌دهد که از جمله عوامل اصلی غیرطبیعی در تخریب مراتع استان، چرای بیش از حد ظرفیت مراتع و چرای خارج از فصل است. مطالعات و مشاهدات میدانی نگارندگان موید این واقعیت است که یک‌چنین وضعیتی ریشه در واقعیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارد. نمی‌توان منکر این حقیقت شد که رمه‌داری تنها منبع و یا منبع اصلی درآمد بسیاری از خانواد‌های منطقه است. دامداران منطقه متناسب با تغییر الگوی مصرف خانوار و رشد نیازهای خود، کوتاه‌ترین و محتمل‌ترین راه را برای جبران هزینه‌های روبه‌تزايدشان، در افزایش تعداد دام‌هایشان دانسته‌اند و این خود از اصلی‌ترین عوامل تخریب روزافزون مراتع منطقه شده است. بدیهی است یک‌چنین وضعیتی متأثر از رشد جمعیت، کوچک‌شدن ابعاد خانوار، تغییر الگوی زندگی و

به تبع آن نیاز به تأمین درآمد بیشتر است. نتایج تحقیقات چایی چمی و همکاران (۲۰۰۳)؛ جان و ویلیام (۲۰۰۰)؛ اِمِریچ و هایت اشمیت (۲۰۰۱) و لوچ (۱۹۹۵) موبد نتایج این بخش از پژوهش است. در حال حاضر در سطح مملکت، تعداد واحد دامی متکی به مراتع بیش از سه برابر ظرفیت چرای مراتع کشور است. حدود ۳۰ درصد دام‌های کوچک وابسته به مرتع را خانوارهای عشایری کشور در اختیار دارند و ۷۰ درصد مابقی نیز متعلق به روستاییان است. روستاییان دامدار به دلیل محدودیت شعاع چرای دام و هم‌چنین به واسطه‌ی طولانی بودن مدت اقامت دام آنها در مراتع و بی‌توجهی آنها به فصل چرا، باعث تخریب شدیدتر مراتع می‌شوند.

رہیافت‌های ترویجی

با تکیه بر نتایج به‌دست آمده، در مجموع می‌توان اولویت در پیشگیری از تخریب را به سه سرفصل رعایت کردن فصل چرا، جلوگیری از افزایش بی‌رویه دام در مراتع و کاهش تعداد دام در مراتع فقیر شده تقسیم‌بندی کرد. چنان‌چه ذکر شد، نظر به اینکه بیش از دوسوم دام‌ها از آن روستاییان است و ویژگی آنها ساکن‌بودن‌شان می‌باشد، باید زمینه‌ای فراهم آید تا با تأمین علوفه مورد نیاز برای دام‌های آنها به‌قیمت مناسب در فصول غیرچرا، از چرای زودرس دام‌ها و از افزایش بی‌رویه دام در مراتع که به دلیل مجانی بودن علوفه آن برای روستاییان جاذبه بالائی دارد، پیشگیری شود. به این ترتیب می‌توان سه عاملی که بیش از سایر عوامل در تخریب مراتع مؤثرند را کنترل کرده و یا کلاً از میان برداشت.

بدیهی است نباید فراموش شود که نتیجه‌بخشی سیاست‌گذاری‌ها در عرصه‌های طبیعی و مراتع در گرو مشارکت مردم است، چراکه این مردم، مخاطب برنامه‌ها هستند و باید نقش تخریبی‌شان با نقش مثبتی که لازم است در حفظ و نگهداری مراتع به‌عهده داشته باشند جابه‌جا گردد. امروزه دیگر جای هیچ شکی نمانده است که در راستای اهداف برنامه‌های توسعه‌ی مردمی انسان‌محور، از طریق افزایش ضریب مشارکت آگاهانه‌ی مردم، آموزش نقش درجه یک و جایگاه ویژه‌ای دارد. بنابراین برای انتقال برنامه‌های آموزشی و سیاست‌گذاری‌های انجام شده در راه جلوگیری از تخریب مراتع باید با تنظیم برنامه‌ی جامع آموزشی مرتبط با مدیریت مراتع برای دام‌داران، از بخش اعظم مشکلات کنونی مراتع گره‌گشایی شود.

با توجه به مطالب گفته شده می‌توان گفت که علاوه بر حل مشکلات عدیده مرتبط با مسائل اداری و تشکیلاتی، شیوه‌های مدیریت منابع طبیعی، مشکلات مربوط به قوانین و مجریان قانون، مسایل اقتصاد دام و دامداری و عواملی از این قبیل، یکی از راه‌حل‌های بسیار مؤثر در جلوگیری از افزایش تخریب منابع طبیعی و توقف روند آن و فراهم‌سازی زمینه‌های احیاء و اصلاح منابع طبیعی کشور، کاستن از تنش‌های موجود بین دستگاه‌های متولی و بهره‌برداران منابع طبیعی از طریق تغییر در نظام‌های بهره‌برداری، تغییر در شیوه‌های استفاده از سرزمین، معرفی شیوه‌های جایگزین تأمین معاش، ترویج شیوه‌های اقتصادی استفاده از منابع، سوق دادن واحدهای بهره‌برداری به اندازه‌های اقتصادی و یا مطلوب، واگذاری بیشتر مسئولیت حفظ و بهره‌برداری به خود بهره‌برداران و ترویج مشارکت افراد و تشکل‌های بهره‌برداری از منابع طبیعی می‌باشد.

منابع

1. Ansari, N. 1994. Causes and factors affecting of nomadic non-participation in the plan of revitalization and improvement pastures (with an emphasis on the Nomadic region, Lorestan). Proceedings of the National Conference of pasture and rangeland, publisher of forests, rangeland and watershed management, Tehran, 31-45pp.
2. Ansari, N. and Seiyed Akhlaghi, S.J. 2009. Comparison of the opinion of rangeland user and expert about factors influencing natural resources degradation in Iran. Rangeland, 3(3): 519-532.
3. Asadi, H. 1999. Extension optimal operation of natural resources management with emphasis on development and environmental protection. Journal of scientific extension Jahad, 224-225 pp.
4. Azkia, M. 1995. Aspects of socio- economical range management programs carried out in the province. Proceedings of the national conference of pasture and rangeland, publisher of forests, rangeland and watershed management, Tehran, 440pp.
5. Chaiichi, M., Mohseni, S., and Malkian, A. 2003. Crushing kicks and grazing effects on soil physical properties and pasture vegetation. Iranian Journal of Natural Resources, 56(4): 75-82.
6. Drakhshan, H. 1995. The role of education and extension in productivity of rangelands privatization plans. Proceedings of the national conference of pasture and rangeland, publisher of forests, rangeland and watershed management, Tehran, 127-138pp.
7. Emmerich, W.E. and Heitschmidt, R.K. 2001. Grazing burning and drought influences on rangeland ecosystem sustainability, edited by Stott, Mortar R.H.

- & Steinhardt G.C. in: 10th international soil conservation organization meeting processing, 261-265 pp.
8. Ghafari Torani, D. 1996. Educational needs of migratory and semi-migratory Turkmen tribes in irrigated pastures dam area, East of Mazandaran. Proceedings of the national conference of pasture and rangeland, publisher of forests, rangeland and watershed management, Tehran, 2:356.
  9. Irannzhad Parizi, M.P. 2002. Renewable Natural Resources. Tehran: Institute artistic and Shaghayegh cultural village, Pp35-38.
  10. John, A.D.P. Kenneth, N. Wadell, A. Hugh, and Russell, S. 2002. Long term grazing density impacts on soil compaction. United state department of Agriculture Service, 4: 13-18
  11. John, D, Ph. William. 2000. Impact of grazing strategies on soil compaction, Tektran. United state department of agriculture service, 4: 4-13.
  12. Kocheiki, A. 1997. Sustainable agriculture, attitude or approach. Journal of Agricultural and Development Economics, 20 (5): 25
  13. Loch, R.J. 1995. Effect of aggregation on soil readability: Australian experience, Journal of soil and water conservation, 50: 504-506
  14. Makhdom, M. 2001. Cornerstone Land. Tehran University Publications, Tehran, 289p.
  15. Sadighi, H, and Mohammadzadeh, G. 2003. Extension Professional staffs' attitude toward participatory approach of extension activities and rural development. Journal of international agricultural and extension education, 9 (2): 7-15.
  16. Seyed Akhlaghi, S.J., Ansari, N. and Yusof Kalafi, S. 2010. Investigation of socio-economic factors on natural resources degradation of Ardebil province from the viewpoint of utilizes and experts. Iranian journal of range and desert research, 19 (1): 133-148.

Gorgan University of Agricultural
Sciences and Natural Resources

J. of Conservation and Utilization of Natural Resources, Vol. 1 (4), 2013
<http://ejang.gau.ac.ir>

Evaluation of factors affecting on natural resource degradation from the viewpoint of experts management of natural resources in Ilam province

*A.R. Jamshidi¹ and A.M. Amini²

¹Ph.D Student in Geography and Rural Planning, University of Isfahan, Iran,

²Assistant Professor, of Rural Development, Isfahan University of Technology, Iran

Received: 2012/02/22 ; Accepted: 2013/04/27

Abstract

Land use planning is a science that determines the optimum use of land, regarding to the land ecological characteristics and socio-economic conditions. In land use planning of Ghurichai watershed with area of 24039 ha, six information layer including elevation classes, slope, aspect, soil type, vegetation type and density were combined using dual method and the final map of environmental unites were obtained. In this processes 1921 micro ecosystems or environmental units were distinguished in GIS environment using Arc map software. Ecological potential evaluation for agriculture, rangeland use, forestry, extensive and intensive tourism, aquaculture, rural and urban development and conservation were assessed for each unit. Finally 12.3 percent of the area was allocated to agriculture and rangeland use, 0.4 percent to extensive tourism, 52.5 percent to forestry, 1.1 percent to aquaculture, 1.7 percent to rural and urban development and 32 percent were allocated to conservation. Most of the area was allocated for forestry use, due to high capability and potential of this area for forestry. Therefore it is necessary to implement some basic practices in this area to prevent forest degradation in order to avoid land degradation and to have sustainable utilization of the mentioned watershed resources. In order to prevent irregular use of the forest, some alternative options have to be suggested for the stockholders of the watershed, not to endanger the socio-economic life of inhabitants. Therefore According to the result of the study, two new land use including aquaculture and extensive tourism suggested for this area.

Keywords: Natural resources; Rangelands degradation; Human straight factor; Ilam province.

---

*Corresponding Author; Email: a.r.jamshidi@lrt.ui.ac.ir

